
ПЕРЛИНИ РІДНОГО КРАЮ

УДК 391(=161.2)

DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2024.16.314323>

ORCID 0000-0002-0553-4277

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ КОСТЮМ ЯК ВАЖЛИВЕ ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ

Валентина Титаренко,

докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри теорії і методики технологічної освіти,
Полтавський національний педагогічний університету імені В. Г. Короленка

Статтю присвячено народному костюму як елементові матеріальної та духовної спадщини українців. Дослідження спрямоване на аналіз народного костюма як важливого носія матеріальної культури українців. Описано ключові етапи розвитку українського костюма в історичному контексті. Проаналізовано літературні джерела, які є основою дослідження українського народного костюма як важливого історичного явища.

Окреслено цінність вивчення освітнього компонента «Історія українського костюма» здобувачами вищої освіти. Представлено авторський досвід викладання зазначеної дисципліни у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Підкреслено ефективність залучення здобувачів освіти до дослідницької діяльності, зокрема – аналіз друкованих джерел, відвідування музейних фондів, збір та відтворення зразків народного костюма. Запропоновано завдання для практичних занять з дисципліни «Історія українського костюма».

Визначено особливості виготовлення одягу різних регіонів України, спираючись на поділ елементів традиційного строю на натільний, поясний, нагрудний, верхній, пояси, головні убори, взуття та прикраси. Головними локальними особливостями українського одягу визначено крій, силует, колористику, декоративно-орнаментальне вирішення та форму. Проведено характеристику та поділ на типи кожного елемента костюма. Описано особливості полтавського традиційного вбрання: жіночих полтавських сорочок, найпоширенішої чоловічої сорочки «Чумачки», керсеток з 3, 5, 7 або 9 «вусами», «Вереміївських» дукачів». Розглянуто пояс як важливий елемент строю, матеріали, з яких виготовлявся, варіанти оздоблення.

Ключові слова: український народний костюм, традиційний стрій, керсетка, сорочка, дукач, пояс, вінки, методика викладання історії українського костюма.

Здавна стрій, або як ми зараз кажемо, костюм був необхідною частиною, як матеріальних, так і духовних потреб людини. Український народний костюм протягом багатьох десятиріч свого існування мав різноманітні функції – побутові, соціальні, а також обрядові, звичаєві. Така поліфункціональність образу зумовила значну увагу до деталей та призначення одягу. Наразі український народний костюм характеризує високий мистецький рівень, красу, світогляд, естетичність поєднання окремих частин.

Ще одним важливим чинником у процесі аналізу народного костюма є дослідження у розрізі історичного розвитку регіону. Київська Русь здавна відома розвитком своєї культури. Маючи вигідне географічне положення вона перебувала у спілкуванні з

Візантією, Сходом, Західною Європою, при цьому різні торгівельні шляхи забезпечували обмін товарами між різними частинами світу.

Новий етап розвитку національного костюма українців пов'язаний з виникненням Запорізької Січі у XVI-XVIII ст. Саме у цей період визначився костюм різних соціальних верств населення України – козацтва, міщанства, духовенства, селянства тощо.

Історія українських земель неабияк насичена подіями, що мали певний вплив на культуру та звичаї народу. Однак, варто зазначити, що український костюм, зберігаючи стародавні традиції у всі часи та епохи розквіту українських земель, зберіг деякі елементи традиційного костюма в автентичному вигляді. Зокрема, йдеться про колорит, деталі крою окремих елементів одягу, використання орнаментальних мотивів характерних певному регіону, а також такі особливості вбрання, як використання прикрас тощо.

Традиційне вбрання (стрій, одіж) – один з найхарактерніших носіїв матеріальної культури будь-якого народу, українського зокрема. Народний одяг є першоджерелом появи сучасного одягу, а також відображенням хисту поєднувати традиційні ремесла (ткацтво, вишивку, вироби зі шкіри, в'язання, бісероплетіння).

Велика кількість архівних матеріалів (літописні, археологічні, іконографічні, архівні) свідчать про побутування на території України українського костюма. Велику спадщину з історії вивчення українського костюма знаходимо у раритетних виданнях чи в архівних фондах, музейних колекціях і світлинах.

Враховуючи все зазначене вище, вважаємо за необхідним передачу знань про український народний костюм прийдешнім поколінням. Тому, одним із освітніх компонентів, які пропонуються здобувачам освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка є дисципліна «Історія українського костюма». Переконані, що вивчення українського народного костюма сприяє кращому розумінню історії та культури рідного краю. Саме тому, студенти факультету технологій та дизайну, вивчаючи зазначену навчальну дисципліну, виконують індивідуальні та самостійні завдання пов'язані зі збором зразків традиційного строю у різних районах області. У результаті такої роботи здобувачів освіти фонди факультетського музею регулярно поповнюються жіночими сорочками, керсетками, чудовими плахтами, поясами, прикрасами.

Важливим елементом пошукової роботи пов'язаної з дослідженням народного костюма є робота з друкованими першоджерелами. При вивченні дисципліни ознайомлюємо здобувачів вищої освіти із пам'ятками давньоруської писемності – записами сирійця Павла Алеппського та описами й малюнками француза Г. Лавассер де Боплана. У цих описах подано характеристику одягу козаків, шляхти, черниць, а особливо весільного вбрання тощо.

Вартими уваги в контексті вивчення українського народного костюма як історичного явища є такі дослідники кінця XIX – початку XX ст. як Ф. Вовк і К. Мошинський, які у своїх роботах узагальнили все те, що було відомо про традиційне вбрання українців та створили свою типологію українського строю.

Дослідники другої половини XX ст. Г. Маслова, Г. Стельмах, К. Матейко доповнили попередній аналіз новими матеріалами про історію українського костюма.

Надзвичайно цінними елементами унаочнення українського традиційного костюма є велика галерея образів селян Полтавського краю XIX ст. створена полтавським художником О. Сластіоном.

Велику увагу звичаям, обрядам і одягу у своїй писемній творчості приділяли такі корифеї української літератури як І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, Г. Квітка-Основ'яненко.

При вивченні навчальної дисципліни «Історія українського костюма» рекомендованою базою джерел є праці таких видатних науковців як К. Матейко, Т. Ніколаєвої, О. Косміної, О. Никорак, С. Сидорович, в яких детально висвітлено особливості традиційних матеріалів та одягу різних районів України.

Чільне місце посідає робота зі збору та збереження зразків старовинного українського одягу. Завдяки такій кропіткій праці маємо можливість досліджувати автентичні елементи костюма, відновлювати втрачені орнаменти, відтворювати забуті техніки вишивки та зберігати технології виготовлення одягу. Великі колекції одягу зберігаються у краєзнавчих, мистецтвознавчих, історичних, народних, вузівських і шкільних музеях. Необхідно відзначити колекції одягу у музеї українського декоративно-прикладного мистецтва в Києві, Чернігівського історичного та Полтавського, Сумського та Черкаського краєзнавчого музеїв.

Саме музейні колекції є джерелом натхнення для великої кількості митців, що прагнуть створити сучасний святковий одяг за мотивами автентичного строю українців. Серед численної кількості творчих майстерень необхідно відзначити Всеукраїнський центр вишивки та килимарства (директор, доктор філософії Надія Вакуленко), що у Решетилівці, Полтавського краю; творчо-виробниче об'єднання «Соломія» (директор Колінченко Сергій), «Леся Українка» (директор Борщова Ірина) та творчі мисткині (Віра Забора, Надія Рома, Олена Коршунова, Валентина Ануарова, Ольга Пілюгіна, Наталія Дмитренко та інші).

Наразі спостерігається значна увага до народного вбрання. Вивчення українського традиційного костюма багатьма сучасними дослідниками характеризується різною тематикою. Зокрема, науковці розглядають його як важливе історичне джерело культури, художньо-культурне явище, ознака національної належності, нашарування традицій національної культури.

Усі елементи вбрання об'єднуються у певний комплекс, який у кожній місцевості та в кожний історичний період має локальні особливості силуету, колористики, декоративно-орнаментального вирішення, форми. Кожна деталь одягу має свою назву, але в залежності від регіону вона може різнитися. Так, корсетка відома під назвами корсетка, корсет або керсет.

Костюм – (фр. Costume, буквально – звичай) – стильове об'єднання різних елементів одягу, певний його комплект, що складається з одягу, який покриває тіло, головного убору, прикрас і взуття.

Костюм – явище конкретно історичне продукт розвитку даного етносу, етнографічної групи.

В українському національному одязі відображена його надзвичайна мальовничість, воно слугувало не лише укриттям людини від впливів зовнішнього середовища: холоду, вологи, вітру. Народному одягу характерна варіативність, що відображає певні культурні устрої регіону. Найбільш помітною була різниця у костюмі, що був поширений на Лівобережжі та Правобережжі, Слобожанщині та Поділлі.

Найважливішою ознакою кожної частини українського традиційного костюма є матеріал. Першими матеріалами для одягу здавна були шкіри тварин, вовна та рослинні волокна (льон, коноплі та ін.), для взуття та головних уборів використовували стебла рослин (рогіз) або кору дерев.

Підбір матеріалів для виготовлення одягу залежав від багатьох чинників, зокрема фізіологічних потреб (для якого сезону створювався одяг), господарської діяльності (які культури вирощувалися, фах людини тощо), традицій та звичаїв.

Основною характеристикою одягу є крій, тобто створення одягу певної форми. Вивчаючи особливості крою можна порівняти еволюцію форм убрання від найпримітивніших до найскладніших. Яскравим прикладом є аналіз безрукавного нагрудного одягу, оскільки спостерігається варіативність форм та пропорцій. Це дозволяє стверджувати про вміння людей враховувати не лише вплив зовнішнього середовища, але й антропологічні особливості населення різних місцевостей та вміння корегувати силует завдяки формам одягу.

Іншою важливою особливістю традиційного вбрання є його оздоблення. Детальніше з технологіями декорування студенти факультету технологій та дизайну знайомляться під

час вивчення дисципліни «Народні промисли України». Зокрема, здобувачі освіти опановують такі технології як українська народна та традиційна полтавська вишивка, ткацтво, різні види аплікації, бісероплетіння, відвідують майстер класи відомих сучасних майстрів декоративно-прикладної творчості.

Український традиційний одяг (чоловічий та жіночий) поділяється на натільний, поясний, нагрудний, верхній, пояси, головні убори, взуття та прикраси.

Основною частиною натільного одягу слугувала сорочка. Домінуючими типами сорочок, що побутували в Україні були: полтавський, поліський, південно-київський та центрально-київський тип. У залежності від крою жіночих і чоловічих сорочок різних регіонів України поділяють на тунікоподібну, з плечовими вставками, суцільно кроєним рукавом, на кокетці.

Особливістю крою полтавських жіночих сорочок є наявність уставки. Це вшите плічко, що з'єднує передню і задню частини сорочки й призбирується біля ший разом із станком сорочки. Жіночі сорочки на Полтавщині виготовлялися із полотна, виготовленого із конопель. Ще однією відмінністю полтавських жіночих сорочок була біла кольорова гамма, яка створювалася завдяки вишивці біллю, тобто нитками полотна, з якого вона зіткана.

Найпоширенішою серед чоловічих сорочок і до сьогодні залишається сорочка «Чумачка». Основними деталями крою такого виробу є станок, рукава та комір. Вишивальний мотив традиційно виконують на передній частині сорочки, низу рукавів та комірі.

Основними типами поясного (стегового) одягу в українському жіночому костюмі другої половини XIX – початку XX ст. були: запаска, двоплатова запаска, фартух-запаска, одноплатовий розпашний жіночий одяг до якого належать дерга плахта, спідниці (сандарак, літник та ін.). Чоловічий поясний одяг представляв штани різноманітної форми та крою (гачі, калошні, ногавиці, шаровари).

Під час вивчення теми «Нагрудний одяг» навчальної дисципліни «Історія українського костюма» наголошуємо на такі його основні типи: безрукавний (різні види керсеток); верхній одяг із тканин (капота, жупан, кунтуш, куртка, керсетка, чумарка); одяг із хутра (кожух, тулубовий кожух, кожушанка, овчинні безрукавки). Крім того, здобувачі вищої освіти мають можливість на практичних заняттях здійснити моделювання жіночої української керсетки.

Керсетки різних регіонів України відрізняються між собою матеріалом із якого виготовлені, довжиною, особливостями крою, оздобленням. Особливістю керсеток Полтавщини є наявність по лінії талії «вус», кількість яких була 3, 5, 7 або 9.

Невід'ємною складовою українського костюма слугують головні убори, прикраси, пояси та взуття. Основними типами головних уборів є вінок, який поділяється на шнури, вінки площинні та вінки звиті; платовий жіночий головний убір – намітка, а також квадратне вбрання голови – хустки та шалі. Особливо чудовими є вінки для наречених, які у різних регіонах України дуже відрізняються. Для вивчення цієї теми студентам пропонується ознайомитись із ілюстративним матеріалом, а саме проектом «Щирі», фото Дмитра Перетрутова.

Вивчення прикрас здобувачами освіти відбувається відповідно до класифікації – вушні, шийні та нагрудні. Наголошуємо на традиційні для українського костюма коралі (добре намисто), які широко побутували у різних верств населення України. Кількість коралів для нареченої деколи досягала 25 кг та було свідченням рівня заможності сім'ї.

Особливою була прикраса дукач, яка мала вигляд великої монети дуката і прикріпленого до неї прикрашеного коштовним камінням металевого банта. Дукачі Полтавщини були надзвичайно чудовою прикрасою. Один із центрів виготовлення, де працювали сільські ювеліри-золотарі, був розташований у селі Вереміївка Золотоніського повіту (раніше територія Полтавщини), звідки і походить назва дукачів «Вереміївські».

Доповненням до костюма були пояси, які слугували обов'язковим елементом, а разом з тим і прикрасою одягу. Цей елемент одягу передавали у спадок як особливу

частину майна. Пояси були ручного і машинного ткацтва та плетіння, а за традицією на них зображали обереги, символи, емблеми, іноді дату та місце народження власника тощо.

Серед козацької старшини набули поширення пояси з дорогих тканин, які завозили з Китаю та Персії. Золототкані случькі пояси мали свою особливість – двобічність. Багаті шовкові з рослинним орнаментом случькі пояси були прикрасою святкового одягу запорожських козаків. Ширина поясів варіювалася від 3 до 30 см.

Творча спадщина українського народу є надзвичайно яскравою, тому необхідно не лише збирати, зберігати та вивчати її, а продовжувати життя традиційного українського народного одягу у сучасних естетично-довершених дизайнерських творах.

ЛІТЕРАТУРА

- Антонович, Є., Титаренко, В. (Ред.). (2014). *Етнодизайн: європейський вектор розвитку і національний контекст*: зб. праць (Кн. 1). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Білан, М., Стельмашук, Г. (2013). *Український стрій*. Львів: Априорі.
- Білецька, В. (1929). Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация. В кн. *Матеріали до етнології й антропології* (Т. XXI-XXII, ч. I, с. 43-109). Львів.
- Валько, О. (Упоряд.). (2014). *Українське золотарство. Дукачі*: альбом Львів: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ. Серія «Українське народне мистецтво».
- Васіна, З. О. (2006). *Український літопис вбрання* (Т. 2). Київ: Мистецтво.
- Воропай, О. (1991). *Звичаї нашого народу: етнографічний нарис* (Т. 2). Київ: Оберіг.
- Дукачі та сережки: як виглядали старовинні українські прикраси*. Взято з <https://www.bbc.com/ukrainian/features-39029978>.
- Козлов, С. (2010). *Українська народна жіноча прикраса XIX-XX століття. Дукачі*: набір листівок. Полтава: ФОП Полтава.
- Косміна, О. (2006). *Українське народне вбрання*. Київ: Балтія-друк.
- Пономарьов, А., Артюх, Л., Косміна, Т. та ін. (Ред.). (1993). *Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник*. Київ: Либідь.
- Титаренко, В. (2007). Традиційний жіночий стрій України. В кн. *Слов'янський збірник* (Вип. 6, с. 348-360). Полтава.

REFERENCES

- Antonovych, Ye., & Tytarenko, V. (Eds.). (2014). *Etnodyzain: yevropeyskyi vektor rozvytku i natsionalnyi kontekst [Ethnodesign: the European vector of development and the national context]*: zb. prats (Book 1). Poltava: PNU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Bilan, M., & Stelmashchuk, H. (2013). *Ukrainskyi strii [Ukrainian system]*. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
- Biletska, V. (1929). *Ukrainski sorochky, yikh typu, evoliutsiia y ornamentatsiia [Ukrainian shirts, their types, evolution and ornamentation]*. In *Materialy do etnolohii y antropolohii [Materials for ethnology and anthropology]* (Vol. XXI-XXII, p. I, pp. 43-109). Lviv [in Ukrainian].
- Dukachi ta serezhky: yak vyhliadaly starovynni ukrainski prykrasy [Dukachi and earrings: what ancient Ukrainian jewelry looked like]*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-39029978> [in Ukrainian].
- Kosmina, O. (2006). *Ukrainske narodne vbrannia [Ukrainian national costume]*. Kyiv: Baltiia-druk [in Ukrainian].
- Kozlov, S. (2010). *Ukrainska narodna zhinocha prykrasa XIX-XX stolittia. Dukachi [Ukrainian folk women's jewelry of the 19th-20th centuries. Dukachi]*: nabir lystivok. Poltava: FOP Poltava [in Ukrainian].
- Ponomarov, A., Artiukh, L., & Kosmina, T. et al. (Eds.). (1993). *Ukrainska mynuvshyna [Ukrainian past]: iliustrovanyi etnografichniy dovidnyk*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Tytarenko, V. (2007). *Tradytysiinyi zhinochyi strii Ukrainy [Traditional women's outfit of Ukraine]*. In *Slov'ianskyi zbirnyk [Slavic collection]* (Is. 6, pp. 348-360). Poltava [in Ukrainian].

- Valko, O. (Comp.). (2014). *Ukrainske zolotarstvo. Dukachi [Ukrainian goldsmithing. Dukachi]: albom* Lviv: Instytut koleksionerstva ukrainskykh mystetskykh pam'iatok pry NTSh. Seriia «Ukrainske narodne mystetstvo» [in Ukrainian].
- Vasina, Z. O. (2006). *Ukrainskyi litopys vbrannia [Ukrainian clothing chronicle] (Vol. 2)*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Voropai, O. (1991). *Zvychai nashoho narodu [Customs of our people]: etnohrafichniy narys (Vol. 2)*. Kyiv: Oberih [in Ukrainian].

UKRAINIAN FOLK COSTUME AS AN IMPORTANT HISTORICAL PHENOMENON

Valentyna Tytarenko,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Theory and Methods of Technological Education;
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University;

The article is devoted to folk costume as an element of the material and spiritual heritage of Ukrainians. The research aims to analyze a folk costume as an essential carrier of Ukrainians' material culture. The key stages of the development of Ukrainian costume in the historical context are described. Literary sources that are the basis for the study of Ukrainian folk costume as an important historical phenomenon are analyzed.

The value of studying the educational component «History of Ukrainian Costume» by higher education students is outlined. The author's experience of teaching this discipline at Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University is presented. The effectiveness of involving students in research activities, including the analysis of printed sources, visiting museum collections, and collecting and reproducing samples of folk costumes, is emphasized. The tasks for practical classes on the «History of Ukrainian Costume» are proposed.

The article presents the regional peculiarities of clothing production in different regions of Ukraine based on the division of traditional costume elements into undergarments, waist, chest, outerwear, belts, hats, shoes, and jewelry. The main local features of Ukrainian clothing are cut, silhouette, coloring, decorative and ornamental solutions, and form. The characteristics and division into types of each costume element are given. The features of Poltava traditional costumes are described: women's Poltava shirts, the most common men's shirt «Chumachka», kersetki with 3, 5, 7, or 9 «whiskers», «Veremiyivsky» dukachs. The article examines the belt as an important element of the costume, the materials from which it was made, and the decoration variants.

Keywords: *Ukrainian folk costume, traditional costume, kersetka, shirt, dukach, belt, wreaths, methods of teaching the history of Ukrainian costume.*

Надійшла до редакції 19.06.2024 р.